

1. Калініченко О.О. Соціальна сфера в умовах трансформації економіки / О.О. Калініченко // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. [«Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи»], (Житомир, 2–3 червня 2011). – Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2011. – С. 62–65.

О.О. Калініченко

аспірант Ради по вивченню продуктивних сил України

НАН України

СОЦІАЛЬНА СФЕРА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Дана стаття розглядає підходи до трактування соціальної сфери та соціальної інфраструктури. Дається розмежування аспектам функціонування соціальної сфери як соціального та економічного.

Данная статья рассматривает подходы к трактовке социальной сферы и социальной инфраструктуры. Дается разграничение аспектам функционирования социальной сферы как социального и экономического.

This article examines going near interpretation of social sphere and social infrastructure. Differentiating is given the aspects of functioning of social sphere as social and economic.

Ключові слова: соціальна сфера, суспільні блага, соціально-економічні дослідження, інфраструктура соціальної сфери, потреба, рівень життя, матеріальні ресурси, трудові ресурси, соціальна інфраструктура, соціальні послуги.

Ключевые слова: социальная сфера, общественные блага, социально-экономические исследования, инфраструктура социальной сферы, потребность, уровень жизни, материальные ресурсы, трудовые ресурсы, социальная инфраструктура, социальные услуги.

Keywords: social sphere, public benefits, socio-economic researches, infrastructure of social sphere, necessity, standard of living, financial resources, labour resources, social infrastructure, social services.

Вступ. Соціальна сфера як явище суспільного життя є похідною суспільного та економічного розвитку. На сьогодні це один із найбільших секторів економіки, складова економічної структури суспільства. Своєю появою вона завдячує індустріальній стадії розвитку людства, підвищенню ефективності виробництва. Економічна структура суспільства об'єднує трудову діяльність людей у матеріальному виробництві і сфері послуг стосовно виробництва, розподілу, обміну і споживання суспільних благ.

Соціальна сфера – багатофункціональне явище. Якщо раніше у світі панувало матеріальне виробництво, то нині загальносвітовою тенденцією перехідного періоду від індустріального суспільства екстенсивного типу до постіндустріального інформаційно-сервісного суспільства інтенсивного типу є зростання ролі соціальної сфери. Розширення її меж у соціально-економічній системі суспільства створює більш сприятливі умови для духовного і матеріального розвитку людей.

Розвиток соціальної сфери – це складний процес, зумовлений дією як продуктивних сил, так і виробничих відносин.

Ступінь розробки. Теоретичні та практичні проблеми функціонування соціальної сфери, що досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями, є досить різноплановими. Питання розвитку соціальної сфери, проблеми розподілу доходів та рівня життя, соціального захисту, виробництва й надання суспільних благ і послуг, інші соціальні аспекти ринкового господарства завжди перебували у колі наукових інтересів представників різних шкіл і течій не тільки економічної, а й філософської та соціологічної наук. Вищезазначені питання розглядалися у працях В. Баумоля, Г. Беккера, Ш. Бланкарта, І. Валер-стайна, К. Ерроу, Дж. Кейнса, В. Ойкена, В. Парето, А. Сена, А. Сміта, Дж. Стігліца, Т. Стюарта, Ф. Фукуями, Ф. Хайєка, К. Херрманна-Піллата тощо.

Різні аспекти розвитку соціальної сфери досліджувались в роботах відомих вітчизняних науковців: А. Гальчинського, В. Геєця, І. Гнибіденка, О. Грішнєвої, М. Долішнього, М. Карліна, В. Куценко, Е.

Лібанової, І. Лукінова, П. Леоненка, В. Мандибури, О. Макарової, Б. Надточій, В. Новікова, В. Одинця, В. Онікієнка, Б. Панасюка, І. Петрової, С. Пирожкова, А. Ревенка, У. Садової, М. Соколик та багатьох інших.

Питанням фінансування соціальної сфери приділяли увагу зарубіжні вчені – У. Беверидж, І. Бентам, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, А. Пігу, Д. Роулс, М. Фрідман; в Україні – В. Андрущенко, О. Василик, О. Величко, В. Козак, В. Кравченко, В. Опарін, Д. Полозенко, І. Чугунов.

Виклад основного матеріалу. Загальна характеристика соціальної сфери базується на положенні, що соціальна економіка охоплює широке коло економічних об'єктів і процесів, які відповідають різним напрямам сучасних соціально-економічних досліджень.

На нашу думку, необхідно розрізняти два аспекти функціонування соціальної сфери – власне соціальний та економічний. У сучасних умовах економічний аспект охоплює інфраструктуру соціальної сфери, яка обслуговує систему життєдіяльності суспільства, впливаючи на рівень життя населення та на розвиток галузей реальної економіки. Тобто економічний підхід до трактування соціальної сфери передбачає її визначення як сукупності галузей, підприємств, організацій, що задовольняють потреби людини та детермінують спосіб і рівень життя населення, його добробут, споживання. Вона охоплює види діяльності, завданнями яких є покращання умов життєдіяльності суспільства – освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, фізичну культуру, громадське харчування, комунальне обслуговування, транспорт, зв'язок.

Відповідно до цього підходу, фінансове забезпечення розвитку соціальної сфери представляє собою “вкладення в об'єкти соціальної сфери з метою отримання доходу та підвищення рівня і якості життя людей шляхом задоволення їх матеріальних, духовних або соціальних потреб”.

Залежно від функціонального призначення та характеру задоволення потреб населення доцільно виділяти дві складові соціальної сфери:

соціально-культурну (або власне соціальну сферу) та соціально-побутову (рис. 1). Саме такий підхід використано як методологічну базу цього дослідження, предметом якого є винятково галузі соціально-культурної сфери.

Соціально-культурна сфера	Соціально-побутова сфера
Освіта та наукова діяльність	Житлово-комунальне господарство
Культура і мистецтво	Громадське харчування
Охорона здоров'я	Пасажирський транспорт
Фізична культура і спорт	Інформаційно-комунікаційні
Соціальний захист і забезпечення	технології

Рис. 1.1. Функціональна структура соціальної сфери

З іншого боку, соціальний аспект поняття “соціальна сфера” включає суб’єктивне відчуття особи щодо належності до певної соціальної групи з огляду на рівень доходів, освіти, культури, стан здоров’я. Відповідно, з позицій соціального підходу, соціальна сфера як складова частина життя суспільства охоплює широке коло взаємопов’язаних відносин і процесів між людьми та їх об’єднаннями на конкретний момент, що формують соціальну структуру суспільства. Так, за визначенням В.І. Куценко, соціальна сфера – це “сукупність матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також різноманітних відносин, які виникають у процесі їх взаємодії. Тобто це сфера відтворення особи, сім’ї, соціальних груп на основі забезпечення сприятливих умов праці, освіти, охорони здоров’я, зростання добробуту. На думку У.Я. Садової, у процесі дослідження соціальної сфери в центрі уваги постають соціальні відносини, що складаються між носіями соціально-економічних інтересів (окремими людьми, соціальними групами), а також відносини цієї спільноти з суспільством (діяльнісний тип взаємодії), державою (правовий тип взаємодії), соціумом (психо-інформаційно-енергетичний тип взаємодії).

У рамках соціального підходу до підсистем соціальної сфери належать і соціальні інститути, сформовані як інститут сім'ї, освіти, праці та зайнятості, матеріального та духовного споживання та у вигляді системних галузей соціальної сфери (освіти, науки, охорони здоров'я тощо).

У вітчизняній економічній літературі велися тривалі дискусії щодо розмежування понять “соціальна інфраструктура” та “соціальна сфера”. Більшість позицій щодо трактування співвідношення цих категорій зводилися до двох основних. Перший з них об'єднував погляди на соціальну інфраструктуру як на комплекс галузей соціального призначення, тобто безпосередньо ототожнював її з власне соціальною сферою. Зокрема, такий вчений як, В.Є. Козак розглядав останню як частину галузей соціальної інфраструктури, що надають послуги, включаючи всі ланки освіти та виховання, медичне обслуговування та мережу закладів культури. Згідно з другим підходом, до соціальної інфраструктури належить сукупність матеріальних об'єктів, що забезпечують загальні умови для ефективної діяльності суспільства, тобто соціальна інфраструктура розглядається як частина соціальної сфери.

Ми дотримуємось останнього підходу, пропонуючи розуміти під соціальною інфраструктурою матеріальну базу соціальної сфери, тобто лише її частину. Найбільш вдалим видається визначення В.І. Куценко, яка під соціальною інфраструктурою розуміє “стійку сукупність матеріальних елементів, які створюють умови для раціональної організації основних видів діяльності людини: виробничої, суспільно-політичної, освітньої, культурної, сімейно-побутової.

На нашу думку, трактування соціальної сфери з позицій галузевого підходу є недостатнім в умовах ринкової економіки, адже галузь об'єднує виробників послуг, а ринок – продавців і покупців. Крім того, галузевий підхід передбачає розгляд окремих складових соціальної сфери як сукупності підприємств і закладів, тобто відображає статистичну структуру галузі, а не багатфункціональну діяльність суб'єктів системи. Більш точним є

визначення складових соціальної сфери як видів діяльності, що направлені на поліпшення рівня або якості життя населення. Це наближає нас до розуміння соціальної сфери як сукупності послуг, бо в економічній літературі послуга тлумачиться як специфічний продукт праці, який не набуває речової форми та споживча вартість якого полягає у корисному ефекті живої праці.

Функціонування соціальної сфери визначається наданням соціальних послуг населенню, а підходи до трактування цього поняття тісно пов'язані з концепцією суспільних благ частина яких безпосередньо продукується соціальною сферою. З огляду на це, частину таких благ доцільно називати соціальними, щоб відокремити їх від інших благ, які продукуються іншими сферами економіки. До соціальних послуг належить діяльність у сфері науки та культури, охорони здоров'я, освіти, захисту вразливих верств населення, що спрямована на розвиток людського потенціалу на рівні як окремої особи, так і суспільства в цілому. Суспільний характер цих послуг зумовлений тим, що надання їх окремій особі здебільшого неможливе без одночасного надання їх іншим особам, що визначає їх "не виключність" у споживанні. Надання цих послуг новому споживачеві не потребує додаткових виробничих витрат, що визначає їх неконкурентність у споживанні; вони також не можуть бути розподілені між споживачами (неподільність). Розробка протиепідемічних програм, утримання психічно хворих осіб та дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, надання початкової освіти – це ті потреби, задоволення яких повинно брати на себе все суспільство. Тому відповідальність за отримання суспільного ефекту бере на себе держава, організовуючи надання таких послуг.

Водночас, наприклад, вища освіта може розглядатись як змішане суспільне благо, що має корисність з погляду його споживачів і вимагає витрат на своє виробництво. Зростання кількості споживачів цього блага не призводить до зниження корисності, що надається кожному з них. Проте окремі споживачі можуть бути обмежені в доступі до споживання цього

блага, тобто в отриманні вищої освіти. З цієї позиції вища освіта має характеристики приватних благ.

Особливість вищої освіти як економічного блага полягає в тому, що вона зумовлює позитивні зовнішні ефекти в аспекті розвитку економічної системи. Як доведено в працях О.А. Грішнєвої, високий рівень людського капіталу в економіці, пов'язаний з розвиненою системою вищої освіти в країні, як правило, позитивно корелює з високими темпами економічного зростання, загальним рівнем економічного і соціального розвитку суспільства.

Висновки. Таким чином, діяльність соціальної сфери спрямована на надання соціально значущих послуг. На нашу думку, понятійний апарат дослідження соціальної сфери має містити термін “суспільно значущі соціальні послуги”, оскільки останнім часом поняття “соціальна послуга” набуло досить вузького змісту і вживається для позначення адресних заходів, спрямованих на підтримку вразливих верств населення. Зокрема, Законом України “Про соціальні послуги ” надається визначення соціальних послуг як “комплексу правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя”. Такий підхід до трактування соціальних послуг є невиправданим, оскільки при цьому ігноруються інші послуги, що надаються системою соціального забезпечення не на адресних засадах (соціальне страхування), а також системою освіти та охорони здоров'я (і теж мають соціальну спрямованість та корисний соціальний ефект).

Література

1. Витренко Н. М. Социальная инфраструктура Украины: Оценка уровня и перспектив развития. — К.: Наук. думка, 1993.
2. Гайдучкий П. І., Подолева О. Е. Фінансування соціальної політики. — К.: УАДУ, 1995.

3. Государственное регулирование экономики и социальный комплекс / Под. ред. проф. Т. Г. Морозовой. — М.: Финстат-информ, 1997.
4. Гриненко А., Кожан Т. Соціальний захист і боротьба з бідністю за умов переходу до ринку // Україна: Аспекти праці. — 1997. — № 5.
5. Громадське харчування на сьогодні // Баланс. — 1998. — № 34.
6. Економіка міст / За заг. ред. В. Макуха. — К.: Основи, 1997.
7. Економіка охорони здоров'я. — К.: Здравреформ, 1995.
8. Економіка України / За ред. доц. Б. Ф. Заблоцького. — Львів: ЛБК НБУ, 1997.
9. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики): Монографія. — Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2008.